

Kościół parafialny pw. Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny

Parafię Żelechów erygowano zapewne na przełomie XIII i XIV w. Pierwsza wzmianka o niej pochodzi z **1326 r.** Należała ona wówczas do archidiakonatu radomskiego, diecezji krakowskiej. Istniał tu już wtedy kościół drewniany pod wezwaniem **św. Stanisława Biskupa i Męczennika**, ufundowany najprawdopodobniej przez Ciołków. Dokładna informacja o pierwotnej żelechowskiej świątyni zawarta jest w piętnastowiecznej „Księdze uposażeń diecezji krakowskiej” autorstwa Jana Długosza: „Żyelyechow jest miastem mającym kościół parafialny drewniany. Łany miejskie dają dziesięcinę wartości 20 grzywien biskupowi krakowskiemu. Folwark rycerski daje dziesięcinę plebanii wartości 4 grzywien”.

W pierwszej połowie XVI w. wielką troską otaczał żelechowską świątynię ówczesny właściciel miasta, biskup krakowski i kanclerz wielki koronny, Samuel Maciejowski. Wyposażył on kościół parafialny w niezbędne utensylia i aparaty liturgiczne. Kilkadziesiąt lat później parafię Żelechów dosięgły wpływy reformacji. Jak podają źródła, w **1575 r.** kościół żelechowski został opanowany przez **arian** (braci polskich, socynian), grupę religijną odrzucającą m.in. dogmat Trójcy Świętej. Ówczesny dziedzic żelechowski, sympatyk reformacji religijnej, Stanisław Ciołek, przystąpił zapewne do socynian, co spowodowało automatyczne przekazanie im kościoła w myśl zasady *cuius regio, eius religio* („czyj kraj, tego wyznanie”). W **1595 r.** kościół żelechowski był z powrotem w posiadaniu katolickiego duchowieństwa, co trzeba tłumaczyć tym, że następny właściciel Żelechowa był znów katolikiem.

Prawdopodobnie w pierwszej połowie XVII w. obok drewnianego kościoła została wzniesiona **kaplica** pod wezwaniem Zwiastowania NMP. Jej fundatorami byli synowie Mikołaja Leżeńskiego, właściciela dóbr żelechowskich - Remigiusz, kanonik płocki i Marcin, łowczy lubelski. Kolejny dziedzic, Stanisław Leżeński, zapisał na rzecz kaplicy 15000 florenów polskich i zabezpieczył ją na swoich dobrach. Procent od tej sumy miał być wypłacany altaryście lub proboszczowi żelechowskiemu. Kapłan otrzymujący fundusz od zapisanego legatu zobowiązany był odprawiać we wszystkie święta Matki Bożej mszę śpiewaną, a w każdym tygodniu 3 msze święte: w środy i piątki za zmarłych, a w soboty za żyjących fundatorów. Akt powyższego zapisu został dokonany w Warszawie w 1642 r. i wniesiony do akt grodzkich w Stężycy w 1644 r. W 1685 r. władza diecezjalna zatwierdziła ten zapis i inkorporowała kaplicę do kościoła parafialnego.

2 maja 1692 r. w mieście wybuchł wielki pożar, podczas którego drewniany kościół i kaplica uległy całkowitemu zniszczeniu. Prawdopodobnie wtedy spłonęły najważniejsze dla parafii akty - fundacyjny i erekcyjny. Z pożaru świątyni uratowano dwa obrazy (Zwiastowania NMP i św. Stanisława Biskupa i Męczennika) oraz część naczyń i aparatów liturgicznych. Ówczesny właściciel Żelechowa, Stanisław Linkhauz, pobudował na kościelnym wzgórzu tymczasową drewnianą

kapliczkę, w której odprawiały się nabożeństwa. Niebawem przystąpił również do wznoszenia nowej murowanej świątyni na miejscu spalonego kościoła. Budowę kontynuował kolejny dziedzic, Stanisław Mateusz Rzewuski, a ukończył ją jego syn Waclaw. Budowa trwała bardzo długo z powodu braku funduszy oraz błędów w projekcie architekta, ks. Jana Ciołkoszewicza, które doprowadziły do pęknięć w stropie budynku. Waclaw Rzewuski, przejmując w **1728 r.** dobra żelechowskie, polecił usunąć usterki i powoli finalizował prace budowlane.

Nowy kościół był konsekrowany w **1736 r.** przez biskupa krakowskiego, Michała Kunickiego. W związku z cudownie ocalałym z pożaru obrazem Zwiastowania NMP został wybudowany pod tym właśnie wezwaniem. Świątynia była murowana, cała wewnątrz sklepią i trójnawowa. Posiadała 12 okien i 2 wejścia - główne od zachodu i boczne od strony północnej. Nad głównym wejściem usytuowany był chór, spoczywający na dwóch kolumnach. Posadzkę, początkowo ceglana, zastąpiono w 1802 r. drewnianą.

Przez długi czas kościół żelechowski prezentował się bardzo skromnie. Do 1789 r. nie był otynkowany. Nie posiadał monumentalnych wież ani ozdobnej fasady. Dach nad główną nawą był pokryty dachówką, a nad bocznymi nawami gontem. Na dachu umieszczona była kopuła z sygnaturką, która na skutek uderzenia pioruna w 1804 r. została uszkodzona. Nową kopułę dobudowano dopiero w 1852 r. Początkowo wewnątrz kościoła również wyglądało dość ubogo. Do połowy XIX w. kościół nie posiadał ołtarzy z prawdziwego zdarzenia. Ich funkcję pełniły murowane mensy, nad którymi były zawieszony obrazy. Nad mensą umieszczoną w prezbiterium usytuowany był obraz Zwiastowania NMP, uratowany z pożaru drewnianej świątyni. W 1857 r. staraniem ks. proboszcza Andrzeja Krasuskiego został wzniesiony nowy **ołtarz główny**, wykonany przez trzech stolarzy żelechowskich: Stanisława Kiliszka, Karola Chabrowskiego i Józefa Zubrzyckiego. W 1887 r. w niszy ołtarzowej umieszczono krzyż z figurą ukrzyżowanego Chrystusa. W 1859 r. rozebrano mensy w nawach bocznych, a w 1862 r. Stanisław Kiliszek wykonał dwa **ołtarze boczne**. Po jednej stronie ołtarza głównego został umiejscowiony ołtarz Zwiastowania NMP, zaś po drugiej ołtarz Przemienienia Pańskiego. Z czasem w niszy pierwszego ołtarza umieszczono dwa zasuwane obrazy: dzieło pt. „Zwiastowanie NMP” namalowane przez Józefa Buchbindera wg Guido Reniego oraz płaskorzeźbę z wizerunkiem Matki Boskiej Częstochowskiej zakupioną w 1868 r. na Jasnej Górze przez parafian. W niszy drugiego ołtarza znalazły się: obraz przedstawiający św. Antoniego autorstwa Buchbindera oraz płaskorzeźba ilustrująca tajemnicę Przemienienia Pańskiego. W zwieńczeniu bocznych ołtarzy usytuowano dwa inne obrazy Buchbindera. W ołtarzu Zwiastowania NMP umieszczono obraz przedstawiający św. Józefa, a w zwieńczeniu ołtarza Przemienienia wizerunek św. Pawła.

Początkowo w świątyni znajdowały się niewielkie **organy**. W 1793 r. ks. proboszcz Paweł Krajewski zakupił nowy instrument, a stary odstąpił kościołowi w Rykach. W 1841 r. organy wymienił ks. proboszcz Andrzej Krasuski. Pierwszą **ambonę** zbudowano staraniem ks. proboszcza Józefa Fijałkowskiego w 1750 r. W 1799 r. ks. Krajewski sprowadził nową ambonę, która w 1893 r. została przeniesiona do kościoła filialnego, a na jej miejscu postawiono nową, barokową, istniejącą do chwili obecnej. Pierwsza **chrzcielnica** nie była zbyt efektowna. Druga, uwieńczona wizerunkiem św. Jana Chrzciciela, została wykonana z polecenia ks. Krajewskiego w 1801 r. Trzecia, rokokowa, stojąca do dziś naprzeciw ambony, została sprowadzona do kościoła w 1854 r. przez ks. Krasuskiego. W owym czasie kościół otoczony był już parkanem, posiadał także murowaną **dzwonnice**. Usytuowana była ona w rogu cmentarza przykościelnego, przy wejściu frontowym do świątyni.

Ponieważ z biegiem czasu kościół okazał się zbyt mały dla licznie dużej parafii, w **1889 r.** ks. proboszcz Konstanty Bieńkowski przystąpił do jego rozbudowy. Projekt powiększenia kościoła wykonał powiatowy budowniczy Roman Bogowolski, zaś plan fasady opracował warszawski architekt Karol Kozłowski. W 1893 r. ukończono budowę dwóch wież, a rok później kościół otynkowano. Dzwonnice zasłaniającą fasadę świątyni rozebrano, a dzwony zawieszono na jednej z wież. W 1895 r.

przed fasadą wykonano 24-stopniowe betonowe schody, a w 1896 r. w całej świątyni ułożono posadzkę z piaskowca. W 1893 r. ks. Bieńkowski postawił nową ambonę, a w 1894 r. zamówił nowe organy. W tym samym roku przebudował również ołtarze. Znajdującą się dotychczas w ołtarzu głównym figurę Matki Boskiej Niepokalanej przeniósł na zewnątrz kościoła, do niszy usytuowanej nad dużymi drzwiami. W 1896 r. w niszach fasady umieścił figury św. Piotra i Pawła oraz Chrystusa Pana i Mojżesza. Oprócz tego ks. Bieńkowski obsadził drzewami cmentarz przykościelny, ogrodził także plac przy kościele i posadził tam drzewa, tworząc skwerek. W 1896 r. na sklepieniu prezbiterium Czesław Czarnocki z Warszawy wykonał polichromie, zaś w 1899 r. żelechowski malarz, Stanisław Kotter, pomalował świątynię. W 1900 r. z ofiar parafian zamontowano w świątyni 14 stacji Męki Pańskiej. Konsekracji kościoła dokonał **1 lipca 1900 r.** biskup lubelski Franciszek Jaczewski. Trzy lata później na jednej z wież umieszczono zegar, skonstruowany przez Władysława Szaniawskiego, siostrzeńca ks. Bieńkowskiego. W efekcie gruntownej przebudowy kościół otrzymał wystrój neobarokowy, zaś ołtarze oprawę klasycystyczną.

W czasie I wojny światowej tragiczny los spotkał **dzwony** z żelechowskiej świątyni. Najstarszy i zarazem najmniejszy dzwon (48-funtowy) zakupił ks. proboszcz Tomasz Wituliński w 1647 r. Średni dzwon (512-funtowy) został odlany w 1667 r., zaś największy (600-funtowy) nabyty przez ks. proboszcza Pawła Krajewskiego. Wyposażenie to uzupełniała sygnaturka odlana w 1777 r. W 1915 r. wszystkie trzy dzwony zrabowało cofające się wojsko rosyjskie i wywiozło do Rosji. W 1923 r. średni dzwon odnaleziono wśród przedmiotów zwróconych Polsce przez władze rosyjskie. Dwa pozostałe zaginęły. W 1931 r. staraniem ówczesnego ks. proboszcza Wacława Milika nabyto dwa nowe dzwony, a dzwon znajdujący się dotychczas w kościele przelano w celu zharmonizowania go z pozostałymi. W tym samym roku biskup podlaski Henryk Przeździecki konsekrował je, nadając im imiona: Paweł, Maria i Jan. Podczas II wojny światowej dzwony te mogły stać się z kolei łupem Niemców, gdyby nie odwaga księży i kilku parafian, którzy dwa dzwony zamurowali w wieży, a trzeci zakopali na przykościelnym cmentarzu. Wojenna zawierucha nie oszczędziła też organów. W latach 1914-1918 Niemcy zrabowali 33 piszczałki cynkowe. Po wojnie nabyto nowe organy, a ich gruntowny remont przeprowadzono w 1931 r. Obecnie funkcjonujący instrument organowy został zakupiony w 1974 r. przez ówczesnego proboszcza żelechowskiego, ks. Romana Soszyńskiego.

W 1926 r. ks. proboszcz Karol Żebrowski wznosił obok kościoła murowany budynek z przeznaczeniem na skarbiec oraz sprzęty kościelne. Z czasem skarbiec przeniesiono do świątyni, zaś we wspomnianym budynku urządzono **kostnicę**. W 1936 r. w północno-wschodnim narożu cmentarza przykościelnego pobudowano ze składek parafian **grote Matki Bożej z Lourdes**. W 1939 r. przeprowadzono remont kościoła pod kierunkiem ks. Milika. Artysta Józef Sławiński namalował wówczas na zewnętrznej, wschodniej ścianie świątyni wielki obraz przedstawiający **Matkę Bożą Królową Korony Polskiej** na tronie w otoczeniu czterech świętych i dwóch husarzy. W 1948 r. malarz Władysław Drapiewski wykonał na wewnętrznych ścianach kościoła ozdobne polichromie. W **1960 r.** budowla została wpisana do **rejestrzabytków** (nr rej. A-51/261).

W latach 80. XX w. zostało założone w kościele **ogrzewanie gazowe**. W 2008 r. staraniem ks. proboszcza Stanisława Zajko położono w świątyni nową **posadzkę z granitu**.

Od około XIV w. wzgórze, na którym wznosi się kościół, stanowiło jednocześnie **cmentarz** grzebalny dla parafian. Istniał on do początków XIX w. W 1800 r. okupacyjne władze austriackie wydały nakaz urzędu katolickiego cmentarza poza miastem, ponieważ z powodu wzrostu ludności niehigieniczne było grzebanie wszystkich zmarłych na niewielkim przykościelnym cmentarzu. Co ciekawe, groby znajdowały się również pod posadzką kościoła. Księży chowano w murowanym grobie pod prezbiterium, szlachtę pod ołtarzem Matki Bożej w bocznej nawie, zaś dobrze sytuowanych mieszczan i chłopów w grobie pod główną nawą kościoła. W 1800 r. wejścia do tych grobów zostały zasypane ziemią i zamurowane.

Na przestrzeni lat w żelechowskim kościele wmurowano wiele **pamiątkowych tablic**. Są one przede wszystkim poświęcone znanym postaciom związanym z Żelechovem: Romualdowi Trauguttowi, Joachimowi Lelewelowi i Ignacemu Wyszogocie Zakrzewskiemu. Druga grupa tablic dedykowana jest fundatorom kościoła: Stanisławowi Linkhauzowi, Stanisławowi Mateuszowi Rzewuskiemu oraz Wacławowi Rzewuskiemu. Pozostałe zaś uwieczniają pamięć żołnierzy AK Rejonu 2 Żelechów oraz wszystkich parafian żelechowskich, którzy polegli za wiarę i ojczyznę podczas drugiej wojny światowej.

